

Дем'янюк М. П.

Інститут української мови Національної академії наук України

ТЕРМІНОЛОГІЯ РЕМІСНИЦТВА В «ЛЕКСИКОНІ ЛАТИНСЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКОМУ» ІВАНА МАКСИМОВИЧА

Статтю присвячено аналізу виробничо-професійної лексики, відображеній у словнику Івана Максимовича «Лексикон латинсько-слов'янський» XVIII століття. Виробнича лексика належить до однієї з найдавніших лексичних груп із досить розгалуженою семантичною структурою. Ця пам'ятка фіксує важливий етап формування староукраїнської лексичної системи. У перекладній частині праці зібрано неоціненний матеріал для історії словникового складу української мови. Джерелами цієї праці були «Лексикон латинський» Є. Славинецького та «Тезаурус» Г. Кнапського.

Ключові слова: виробнича термінологія, лексико-тематична група, аналіз, класифікація, семантична структура.

Постановка проблеми. Для українського мовознавства XVIII ст. стало періодом занепаду лексикографічної роботи. Політика царського уряду була спрямована на заборону українського друкованого слова, тому багато праць так і залишилися в рукописах, що загальмувало самотній розвиток української мови. У цьому контексті навіть поодинокі дослідження збережених пам'яток мають велику цінність для історичної лексикографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виробнича лексика, особливо термінологія ремісництва, здавна цікавила дослідників мови. Дослідження становлення і розбудови професійної лексики залишається одним з актуальних напрямів у лінгвістиці. Багато науковців останніми роками у своїх працях порушували питання дослідження виробничої лексики. Зокрема, питання походження і реконструкції цієї групи лексики розглядають С. Котков [4], О. Трубачев [5], вивченню окремих лексико-семантичних груп виробничої термінології присвячені праці В. Гнатюка [2], М. Худаш [6].

Постановка завдання. Мета статті – на матеріалі окремої лексикографічної праці дослідити особливості лексичного матеріалу (у галузі виробничо-професійної лексики); подати аналіз виробничо-професійної лексики, зазначеної в словнику Івана Максимовича «Лексикон латинсько-слов'янський» XVIII ст. Джерелами цієї праці був «Лексикон латинський» Є. Славинецького та «Тезаврус» Г. Кнапського.

Виклад основного матеріалу. Більшість виробничо-професійної лексики, засвідченої

в словнику І. Максимовича, становлять назви ремісників за їхньою професією, а також назви, що стосуються різних видів ремісничих промислів. Ці лексико-тематичні групи є предметом нашого аналізу.

Більшість слів належать до давньоукраїнської мовної спадщини або утворені на базі спільнослов'янських коренів.

До загальної термінології ремісництва, яку засвідчено в досліджуваній пам'ятці, можна віднести назви, що вказують на різні соціальні верстви ремісників: *работникъ* – «людина, яка виконує якусь роботу», *челя(д)* [15, с. 851] – давнє спільнослов'янське слово, яке із часом розширило свою семантику, стало позначати ремісників із нижчою кваліфікацією. Запозичена через польське посередництво з німецької мови назва *майстері* [15, с. 958].

У словнику 1724 р. на позначення людини, яка займалася кравецьким ремеслом, автор подає дві форми: агентивну назву *кравецъ* [15, с. 897] та субстантивованій дієприкметник *кравчий* [15, с. 332]. Остання назва вживалася в українських пам'ятках також на означення почесного придворного звання [3, с. 454].

На позначення ремісника, що шив взуття, у пам'ятці вжито такі терміни: *чоботаръ* [15, с. 1284], *сапожникъ*, *швецъ* [15, с. 1362].

На позначення ремісника, який вичиняв хутро із шкір та виготовляв хутрянні вироби автор подає термін *кушнѣръ* [15, с. 907], який є запозиченням з польської мови. Польське *kuśnierz* похо-

дить від свн. *kürsenære, kurs(e)ner* (> *Kürschner*), пов'язаного з двн. *kursinna*, що зводиться до праслов'янського **k^rrzьno* [12, III, с. 170–171]. Із трохи іншою семантикою фіксуємо назву, яка утворена за допомогою спільнослов'янського агентивного суфікса **-ар**: *кожаръ* – «фахівець, який виготовляє хутряні вироби» [15, с. 907].

У пам'ятці фіксуємо запозичене з польської мови слово *мурали* [15, с. 696]. Цей термін позначає майстра мурування. Давнє *murarz* походить від німецького *mürgere*, пов'язаного з *mure* («стіна», «мур»), яке зводиться до лат. *turus* [12, III, с. 533].

На позначення людини, зайнятої на виробництві свинцю, вживалася назва *олівник*, яку зафіксовано в праці Є. Желехівського. І. Максимович також подає цю агентивну назву, лише з іншим значенням. Він ставить її в синонімічну парадигму до слова *масличник*: *маслични(к), олівникъ* [15, с. 846]. «Словник української мови» Б. Грінченка такої назви не реєструє. Немає її і в академічному 11-титомному словнику.

Агентивна назва *гонтаръ* – «покрівельник, що криє дахи гонтом» (1154), яку фіксуємо в пам'ятці, вважається запозиченням із польської мови. Її фіксують і словники Б. Грінченка [9, с. 350] та О. Тимченка.

Зафіксований у пам'ятці термін *склепникъ* («майстер, що зводить стелі») [15, с. 469] утворений за допомогою агентивного суфікса **-ник** від іменника *склеп* (опукле перекриття або покриття), у сучасній українській мові в такому значенні вживається досить рідко. Назва *склеп* є запозиченням із польської мови. Словники української мови Б. Грінченка й О. Тимченка цього терміна не реєструють.

Від спільнослов'янського слова *обруч* («металева деталь діжки») походить агентивна назва *ѡбручникъ* [15, с. 349]. У «Лексиконі латинському» Є. Славинецького цієї назви ми не реєструємо. Зафіксований у пам'ятці термін *бондаръ* [15, с. 1390], утворений від іменника *бодня* («бочка»), засвідчено також у «Лексиконі» П. Беринди: «*пударъ: коробейникъ, или бондаръ*». Словник Єпіфанія Славинецького цього слова не реєструє. На позначення ремісника, що виготовляє бочки, Є. Славинецький подає назви *пударъ, делвосотѣснителе* [18, с. 413].

Давній спільнослов'янський термін *тесля* [15, с. 1299] та агентивну назву *столя(р)* [15, с. 1299] автор подає поруч зі східнослов'янським словом *плотникъ* [15, с. 1299], яке є нормативним сьогодні для російської мови. Українська мова цього терміна нині не знає, але пам'ятки україн-

ської мови фіксують його ще на початку XVI ст. [3, с. 127].

Запозичена через польську мову німецька назва *слюсаръ* [15, с. 193], зафіксована в словнику на позначення ремісника, який займався виготовленням та ремонтуванням замків. Вона засвідчується пам'ятками української мови із XVI ст. Словник української мови Б. Грінченка термін *слюсар* ототожнює з терміном *сніцар* [11, с. 162].

Назву *ко(т)ляръ* [15, с. 431], що в староукраїнських текстах позначала майстра, який виготовляє речі з міді або бронзи [3, с. 438], фіксують словники П. Беринди й Є. Славинецького.

На позначення виготовлених із заліза речей іноді в пам'ятках фіксується іменник *желѣзникі* [15, с. 435]. Із цим же значенням ми реєструємо його в словнику О. Тимченка. Б. Грінченко у своїй праці подає й інше значення цього терміна: *желѣзникъ* – «торговець желѣзомъ» [10, с. 59]. «Лексикон словено-латинський» І. Максимовича реєструє цю назву з іншим значенням. Лексикограф ставить її в синонімічну парадигму до українського слова *коваль* – «майстер, що куванням обробляє метал»: *желѣзникъ, ку(з)не(цъ), коваль* [15, с. 450].

На позначення «фахівця друкарської справи» у словнику фіксуємо: *типографъ, печатникъ, друкаръ* [15, с. 1361]. У «Лексиконі латинському» Є. Славинецького назви *друкар* ми не засвідчуємо, але фіксуємо її в «Лексиконі словено-латинському» Є. Славинецького й А. Корецького-Сатановського. Варто зазначити, що термін *печатъ* «Лексикон» П. Беринди тлумачить лише як «ставити печатку», що свідчить про те, що автор не пов'язує його із процесом виготовлення книг. Словник І. Максимовича подає його вже як друкарський термін: *печата(ю), изѡбразую, типома и(з)даю, друкую* [15, с. 411]. І. Максимович ставить терміносполучення *печатъ книжная* в синонімічну парадигму до слова **типъ**: *типъ, печата(т) книжная* [15, с. 1361], тим самим відносить його до друкарської лексики.

Назва *сѣдляръ* [15, с. 1161], що зафіксована в пам'ятці, позначає ремісника, який займався виготовленням сідел. Словник Б. Грінченка також засвідчує цей термін [11, 125]. У сучасній українській мові це слово вийшло з ужитку. Воно відоме лише у сфері спеціальної лексики [16, IX, с. 215].

Назву *воловецъ* [15, с. 126] – «той, хто доглядає або пасе корів», подану в словнику, засвідчують також в українських пам'ятках XVI – XVII ст. [6, с. 91]. Щоправда, «Лексикон» Єпіфанія Славинецького цього терміна не фіксує. Немає його

і в словнику Б. Грінченка, де із цим значенням вживаються терміни *воляр* [9, с. 249] та *воловаръ* [9, с. 250]. У «Словнику української мови» за редакцією К. Білодіда фіксуємо також назву *воловик* [16, I, с. 727].

На позначення фахівця, який клав печі, у словнику засвідчено назву *печникъ* [15, с. 469]. Цей термін пам'ятки XVII ст. ще не реєструють, оскільки із цим значенням у пам'ятках вживається іменник *гончар* (в обов'язки якого входило класти печі).

Словник І. Максимовича фіксує термін *будивничій* [15, с. 967], який відповідає російському *строитель*. У сучасній українській мові ця назва в ролі іменника виступає досить рідко [16, I, с. 248].

«Лексикон латино-слов'янський» І. Максимовича засвідчує лексику, пов'язану з різними видами ремісничих промислів (назви будівельних матеріалів, ремісничих виробів тощо).

У пам'ятці фіксуємо лексику, яку відносимо до теслярської термінології. До цієї лексико-семантичної групи належать назви знарядь оброблення дерева: *долото* [15, с. 1397]; *буравъ*, *вертло*, *све(р) делъ* [15, с. 1305]; демінутивні утворення чоловічого роду: *буравчикъ*, *све(р)делець* [15, с. 1305]. Термін *вертло* реєструємо в словнику Є. Желехівського [13, I, с. 64].

До цієї ж групи лексики відносимо назви знарядь та інструментів, уживаних під час будівництва: *пила* [15, с. 516], *секіра* та здрібніле похідне *секірка* [15, с. 1168], праслов'янську назву *сѣчи* та термін *искордъ* [15, с. 1168], який у сучасній українській мові означає кирку, якою насікають камінь у млині [12, IV, с. 206].

До теслярської термінології відносимо також створені на ґрунті слов'янських коренів демінутиви *коло(д)ка* [15, с. 1204], *брусець* [15, с. 1314] та давньослов'янське слово *дошка* [15, с. 1292]. Назву *гонтъ* («покрівельний матеріал у вигляді дощок») [15, с. 1154], яка є запозиченням із польської мови, фіксуємо також у «Лексиконі латинському» Є. Славинецького.

Словник І. Максимовича фіксує лексику, пов'язану з ковальським та слюсарським ремеслом. З назв ковальських або слюсарських знарядь праці в пам'ятці трапляються: *токарское длато* [15, с. 1323], *пилка слюсарская* [15, с. 1121], *мѣхъ ковача*, *мѣхъ кузенный* [15, с. 466], *молото(к)* [15, с. 711]. Також у пам'ятці засвідчені давні лексеми *клѣщи*, *щи(н)ци* [15, с. 467]. У праслов'янський період назва *клещи* означала спеціальний затискач, яким коваль брав розпечене

залізо. Слово *щипці* означало різновид *кліщів*, а саме невеликі кліщі, хоча, як зазначає О. Трубачев, більшість слов'янських мов обмежувалися використанням лише однієї лексеми *клещи* [5, с. 370–371]. На позначення окремого виду кліщів, які використовують для відривання підков, фіксуємо термін *ѡбценги* (467). Це слово є запозиченням із польської мови і походить від нвн. *Hebzange* [12, IV, с. 146]. Фіксуємо також український фонетичний відповідник: *ѡбтяги* [15, с. 470]. «Лексикон латинський» цього терміна не засвідчує. Не реєструють його і словники української мови Б. Грінченка й О. Тимченка.

З назв металів, що використовувалися як матеріали для слюсарської та ковальської роботи, у словнику І. Максимовича знаходимо: *жельзо магнитное* [15, с. 451], запозичене через польське посередництво з німецької мови слово *сталь* [15, с. 450], спільнослов'янську назву на позначення білого металу *олово* [15, с. 1239], запозичений із німецької мови термін *цинъ* [15, с. 1239], або *цына* [15, с. 970], а також успадковане з давньоруської мови слово *свинець* [15, с. 970]. У староукраїнських пам'ятках назва *цѣнь* або *цина* вживалася для позначення металу, який сьогодні ми називаємо *цинком* [3, с. 435]. На позначення сплаву міді із цинком у пам'ятці реєструємо запозичену через польське посередництво з німецької мови назву *мосянжъ* [15, с. 836].

У «Лексиконі» І. Максимовича фіксуємо певну кількість лексики, яку також можна віднести до ковальської та слюсарської термінології, а саме слова на позначення різних виробів ковалів та слюсарів. Серед них давнє спільнослов'янське слово *гво(з)дъ* [15, с. 193]. До цієї групи лексики можна віднести зафіксовану в словнику назву *грата* («грати») [15, с. 143], *кграта* [15, с. 193].

Пам'ятка подає також лексику, пов'язану із ткацькою термінологією. З назв знарядь, необхідних для виготовлення ткацьких виробів, фіксуємо: *веретено* [15, с. 564], *кросна* [15, с. 342]. Загальноновживане сьогодні слово *веретено* поширене не лише в ткацькій лексиці, а й у гончарстві та млинарстві. Також на означення дерев'яного стрижня, на який навивають нитки для утку, І. Максимович подає терміносполучення *цѣвка ткацкая* (882). У «Лексиконі» П. Беринди зафіксовано слово *цѣвница* [8, с. 155], яке автор пояснює як *свистѣлка*, *флетня*, *шаламан*.

Лексикограф також подає лексему *веретено*. Цей термін увійшов до лексики прядіння із загальнотехнічної термінології. Він поширений у різних шарах виробничої лексики, зокрема в лек-

сиці гончарства, млинарства. У сучасних говорах української мови слово *веретено* вживається як технічний термін.

Серед назв ткацьких виробів у словнику І. Максимовича зафіксовано: *полотно, ко(л) дра* [15, с. 614], *хустка, обрус*. Назву *скатерть* словник І. Максимовича не реєструє, але засвідчує лексичний паралелізм *обрусъ* [15, с. 454], який вживається на Київщині [7, с. 1]. Засвідчуємо назву *коцъ* – «ковер» [15, с. 1322]. Це слово функціонує і зараз у живих українських говорах, зокрема в Західній Україні, де і зараз виробляють коці [7, с. 2].

До загальних назв, пов'язаних із ткацтвом, можна віднести зафіксоване в словнику слово *пряжа* [15, с. 910]. Словник Б. Грінченка цей термін пояснює як прядені, але не сукані нитки [11, с. 494].

До ткацької термінології відносимо також утворений від іменника *мотуз* демінутив жіночого роду *мотузка* [15, с. 1346]. На позначення поняття «дуже міцний грубий мотузок» у словнику зафіксовано запозичення з німецької мови *лина* [15, с. 483], що є синонімом назви *конатъ* [15, с. 483], також засвідченої словником. Назва *личакъ* [15, с. 483], яка зафіксована в пам'ятці, у словнику української мови Б. Грінченка виступає в значенні «*веревка изъ лыкъъ*» [10, с. 35]. Словник Є. Славинецького цієї назви не реєструє. *Личакъ* – «плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття» [16, V, с. 501].

Гончарна лексика в пам'ятці представлена здебільшого назвами різних видів глиняного посуду. Так, у словнику фіксуємо: *чаша глиняная* [15, с. 1196]; *кружка* [15, с. 744]; *горщикъ* [15, с. 846, 1307]; *глиняны (й) сосудъ* [15, с. 658]. На позначення печі, в якій випалюються горщики, у словнику реєструємо назву *горникъ* [15, с. 745]. Ця назва і тепер функціонує в живих українських говорах [1, с. 218].

У словнику засвідчуємо також лексику, пов'язану з виготовленням книг. На позначення «друкарського закладу» І. Максимович подає дві форми: похідну від іменника *тип* назву *типографіа* [15, с. 843] та похідну від іменника *друк* лексему *друкарня* [15, с. 843].

Велику групу становлять слова, що означають дії чи процеси, пов'язані з виробничою діяльністю ремісників: *строю, будую* [15, с. 432], *кую, крешу, и(з)даю книги* [15, с. 347], *шловомъ спаяю, побѣляю* [15, с. 970], *прошиваю* [15, с. 1284], *буравлю* [15, с. 410].

Пам'ятка фіксує префіксальні утворення від інфінітивної основи *ков-*: *шковую, желѣзо(м)ъ шкованъ* [15, с. 450].

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізований у цій статті й інший наявний у нашому розпорядженні матеріал дозволяє зробити висновок, що в пам'ятці набагато більше, ніж у попередніх словниках, представлена термінологія ремісництва, що надалі дасть можливість мовознавцям глибше вивчити історію української виробничої лексики.

Список літератури:

1. Верхратський І. Говір Батюків. Львів, 1912. 307 с.
2. Гнатюк В. Ткацтво в східній Галичині: матер. до українсько-руської етнології. Львів, 1900. Т. 3. С. 12–26.
3. Історія української мови: лексика і фразеологія / В. Виник, В. Горобець, В. Карпова та ін. К.: Наукова думка, 1983. 744 с.
4. Котков С. Очерк по лексике южно-великорусской письменности XVI – XVIII вв. М.: Наука, 1970. 317 с.
5. Трубачев О. Ремесленная терминология в славянских языках. 1966. 416 с.
6. Худаш М. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Старопіпійського братства). К.: Видавництво АН УРСР, 1961. 164 с.
7. Атлас української мови: у 3 т. К.: Наукова думка, 1984.
8. Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. Німчука; відп. ред. К. Цілуйка. К.: Видавництво АН УРСР, 1961. 272 с.
9. Словник української мови: в 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченка; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. К.: Горно, 1927. Т. 1.
10. Словник української мови: в 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченка; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. К.: Горно, 1927. Т. 2.
11. Словник української мови: в 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченка; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. К.: Горно, 1927. Т. 4.
12. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. Мельничук та ін. К.: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
13. Малоруско-німецкий словарь: у 2 т. / уложили Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885–1886.

14. Зизаній Лаврентій. Лексис. Синоніма славеноросская / підгот. текст., вступ. ст. В. Німчука. К.: Наукова думка, 1964. С. 23–89.
15. Максимович І. Лексикон латинсько-слов'янський. Dictionarium latino-slavonum. 1718–1724. Фотопередрук О. Горбача. Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, 1991. Ч. 1–2.
16. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
17. Синоніма славеноросская. Лексис / Лаврентій Зизаній. Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. Німчука. К.: Наукова думка, 1964. С. 91–172.
18. Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській / підгот. В. Німчука; за ред. К. Цілуйко. К.: Наукова думка, 1973. С. 423–541.
19. Thesauri polono-latino-graeci Gregorii Snapii. ыTomus secundus, latino-polonicus. Ed. quarta. Cracoviae, 1648.

РЕМЕСЛЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ЛЕКСИКОНЕ ЛАТИНСКО-СЛАВЯНСКОМ» ИВАНА МАКСИМОВИЧА

В статтє проанализирована производственно-профессиональная терминология, представленная в словаре Ивана Максимовича «Лексикон латинско-славянский» XVIII века. Производственная терминология относится к одной из давних лексических групп с достаточно разветвленной семантической структурой. Эта памятка фиксирует важный этап формирования староукраинской лексической системы. В ней собран бесценный материал для истории словарного состава украинского языка. Источниками этой работы были «Лексикон латинский» Е. Славинецкого и «Тезаурус» Г. Кнапского.

Ключевые слова: производственная терминология, лексико-тематическая группа, анализ, классификация, семантическая структура.

THE CRAFTS AND PROFESSIONAL TERMINOLOGY IN IVAN MAKSIMOVICH'S “LEXICON LATINO-SLAVONIC”

In this article the crafts and professional terminology, fixed in I. Maksimovich's “Lexicon latino-slavonic” of the XVIII-th century have been analyzed. Lexics, that is used for denoting of crafts and professional, was fixed for a long time in the literal sources, so it causes the branching of its semantical structure. Lexical composition of the lexicon is very rich and various. Along with facts of living spoken language and borrowings from the other languages, the overwhelming majority of lexicon included in one entry also contain their equivalents in the Ukrainian literary language. The sources of this lexicon ware Slavineckij's “Lexicon latinskij” and Knapckij's “Trezaurus”.

Key words: crafts and professional terminology, analizys, clasification, lexical and tematic group, semantic structure.